

Fig 1. Skala 1:4000

RAPPORT

ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING AV 26 KV.SALUHALLEN TOMTERNA 4,
6 OCH 7, INOM FORNLÄMNINGEN GÖTEBORG 216

Sonia Jeffery

Med anledning av nybyggnation på nämnda tomter gjorde Göteborgs arkeologiska museum en arkeologisk undersökning av området. Undersökningen gjordes under hösten 1985, enligt uppdrag av Lennart Wallenstam Byggnads AB.

Kvarteret Saluhallen ligger väster om Kungstorget och begränsas i söder av Basargatan och vallgraven, i norr av Södra Larmgatan och i väster av Lilla Korsgatan. (Fig 1) På delar av tomten låg tidigare Bazar Alliance och hörnhuset ner mot vallgraven var känt som Katzka huset. Husen i kvarterets västra del finns fortfarande kvar, då detta område inte berörs av nybyggnationen.

Kvarteret tillhör det område som redan på 1620-talet togs i anspråk för befästningsändamål. Kungstorget är byggt på bastionen Johannes Dux, som är en av de ca 10 bastioner som utgjorde Göteborgs befästningsverk från 1620-talet till 1800-talets början. Bastionens västra sida kom därmed att beröras av de planerade schaktningarna.

Delar av Göteborgs befästningsverk har tidigare påträffats vid olika schaktningstillfällen i staden inom vallgraven. Några exempel är:

- Vid spårvägsarbeten intill Grönsakstorget iaktogs, vid ett tidigare tillfälle, murrester som tillhörde bastionen Carolus Dux, som ligger under Sociala Huset.

- Delar av Johannes Dux har påträffats vid rörlägningsarbeten intill Saluhallens sydöstra hörn. Inför det planerade garagebygget under Kungstorget på 70-talet, gjordes ett antal provgropar över torget. I den östligaste och den västligaste gropen fanns murrester, medan de övriga var tomma.

- Senast 1983 undersöktes en del av Bastionen Carolus nonus Rex, vid Hotellplatsen, inför byggnationen av Hotell Sheraton. Där påträffades en del av bastionens ena flank med utbyggda kasemattrum på insidan.

SYFTE

I Kv Saluhallen har inga undersökningar tidigare ägt rum. Syftet med undersökningen av Kv Saluhallen var att ta fram befintliga bastionsrester, dokumentera vilket material och vilken teknik som använts, samt se hur lämningarna, läge och uppbyggnad stämmer med befintliga kartor och ritningar från 1600-talet och framåt. Det finns ett rikt kartmaterial över befästningen och de olika ombyggnader som planerades, men det är mycket osäkert i vilken utsträckning arbetena blev utförda.

Övriga delar av tomten skulle provundersökas med tanke på eventuella rester av icke-militär bebyggelse inom fästningsområdet, samt tidigare försvarsmurar och vallar och hur dessa varit konstruerade. Dessutom ville vi försöka lokalisera eventuella konstruktionsschakt och ursprunglig markyta.

FÄLTUNDERSÖKNINGEN

Arbetet utfördes i två etapper:
 provundersökning 23/9 - 11/10 1985
 slutundersökning 25/10 - 15/11 1985

Arbetsstyrka: Platsledare Sonia Jeffery, och förste- man Göte Nilsson från Göteborgs arkeologiska museum samt tillgång till två grävmaskiner och grovarbetskraft från Gårda-Johan.

Arkeologtid: 62 dagar
 Maskintid: H16 20 "
 H7b 22 "
 Grovarbetstid: 9,5 "

ARBETSMETOD

Eftersom denna typ av arkeologisk undersökning är mycket arbetskrävande och en stor mängd fyllnadsmaterial måste schaktas bort, använde vi oss av grävmaskiner under hela utgrävningen. Muren grävdes fram med hjälp av den större maskinen, medan den mindre bl a användes för att grovrensa muren. Ytterligare upprepning gjordes därefter för hand och med hjälp av vatten och tryckluft.

För att kontrollera lämningarna på resten av tomten grävdes fyra provschakt ner till den sterila leran. Två schakt grävdes söder om muren, söderut mot Basargatan, och två schakt på norra sidan, varav ett norrut från muren och ett i rät vinkel mot detta i öst-västlig riktning tvärs över den norra delen av tomten. (Fig 2) Dokumentationen gjordes genom noteringar och skisser i en dagbok. Skalenliga ritningar i plan och profil gjordes. Löpande fotografering i sv/v och färg förekom liksom inmätning av de nivåer som behövdes. Vid slutet av undersökningen togs foton över det undersökta området från en sky-lift för att få en vertikal dokumentation av muren. En stor del av uppmättnings- och ritningsarbetet av muren lades ut till Stadsbyggnadskontoret, som är bättre utrustade för ett större arbete som detta. De använde sig bl.a av fotogrammetri, vilket sparade mycket tid, framför allt när det gällde dokumentationen av murarnas sidor, där varje sten annars hade fått ritas för hand i fält. (Fig 3)

Flera av de vedertagna arkeologiska metoderna kunde inte användas vid denna utgrävning. De djupa schakten gav upphov till ständig rasrisk, vilket medförde att profiler ofta fick ritas med hjälp av mätningar av nivåer. Vädet i kombination med grundvattenproblem gjorde också att vissa modifieringar i metoden fick göras och i vissa fall fick områden överges utan undersökning.

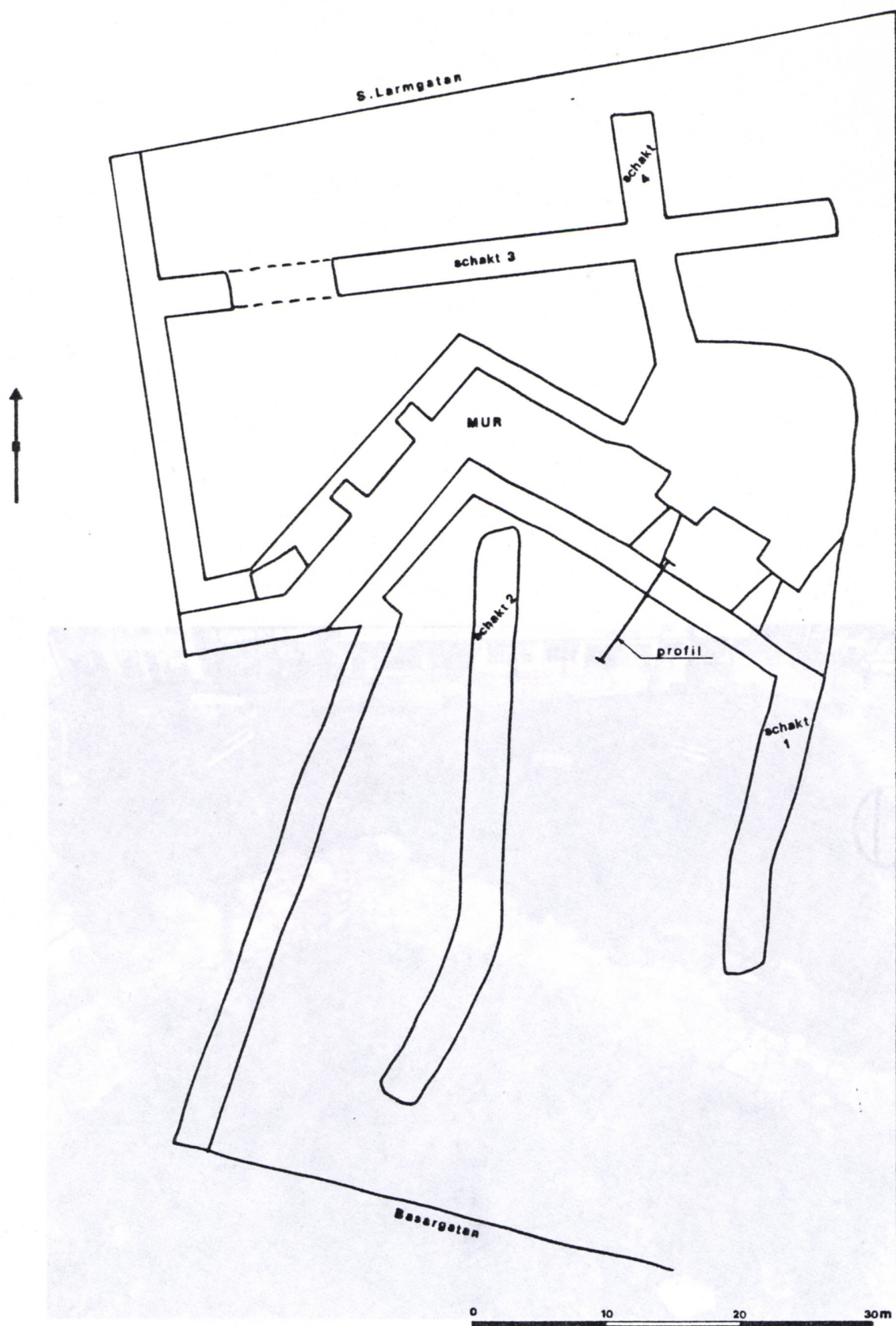

Fig 2.
Kv Saluhallen 4, 6, 7. Schaktplan med den framgrävda muren och provschakten markerade.

Fig 3. Foto: Lars Noord
Kv Saluhallen 4, 6, 7. Översiktsfoto från skylift, mot norr.

BEFÄSTNINGSHISTORIA

Utbyggnaden av Göteborgs befästning kan summeras upp i fyra skeden, enl. W. Ljungberg. (Fig 4)

1:a skedet: ca 1622-1643

I samband med Göteborgs grundläggning planerades och påbörjades uppbyggnaden av fästningen enl. den holländska skolan, dvs vallgrav med bastioner och terrasserade jordvallar. Mot slutet av denna period ansågs det nödvändigt med ytterligare befästningar pga återkommande hot från danskt håll.

2:a skedet: ca 1644-1683

Utbyggnaden av fästningen fortsatte under Wärnskiölds ledning, nu efter den franska befästningsskolans grunder. Detta innebar att vallarna höjdes och vallgraven fördjupades, ravelinerna påbörjades och vid stadens hamn och inlopp anlades omfattande försvarsanläggningar. Nya Älvsborg byggdes efter att Gamla Älvsborgs slott förfallit. Ryssåsen befästes med Skansen Kronan.

3:e skedet: ca 1684-1719

Ombyggnad och utvidgning av befästningarna under Erik Dahlbergs ledning. Den allra senaste franska befästningsmetodiken användes med stenskodda vallar och bågformade flanker med kanonsäkra kasematter. Tenaljer planerades utanför kurtinen och på Gullbergsklippan byggdes Skansen Lejonet. Det stora nordiska kriget hindrade projektet från att utföras fullständigt. Av bastionerna blev endast Carolus nonus Rex och Carolus Dux någorlunda fullständigt utbyggda.

4:e skedet: ca 1720-1806

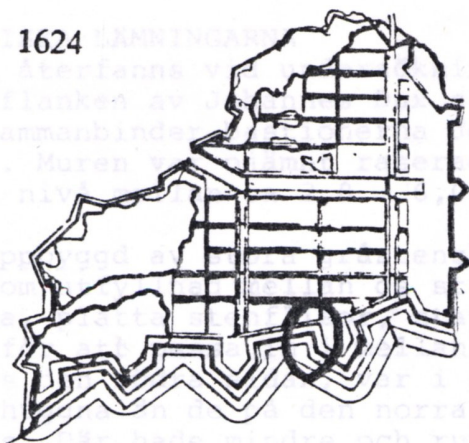
Befästningen förfaller. Vissa reparationer utfördes, men helheten var omöjlig att upprätthålla. Dessutom var denna typ av befästning redan omodern innan den blev färdig. Hotet från främmande makter, inklusive danskarna, var heller inte så överhängande och därmed var fästningen inte längre nödvändig.

År 1806 beslutades att befästningsverket skulle rivas och jämnas med marken ned till "Larmgatornas nivå" för att få ytterligare utrymme för bebyggelse inom vallgraven. Sten och jord från fästningen fick användas vid stadens byggen, men raseringen gick ändå mycket långsamt. Delar av bastionen Johannes Dux var i stort sett orörda ännu på 1840-talet.

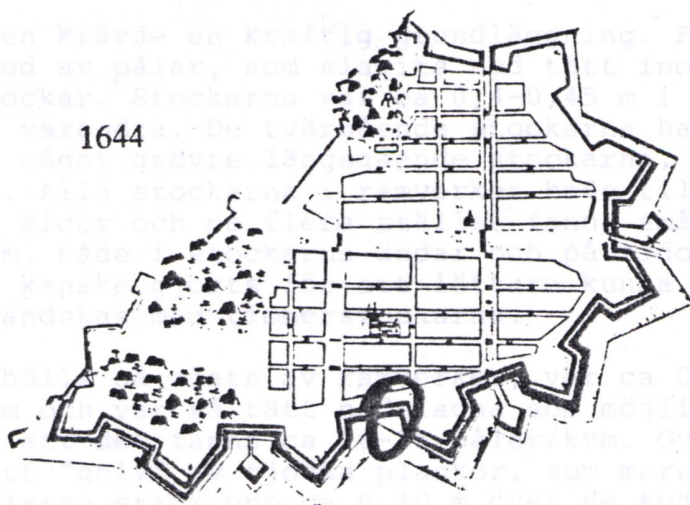
Fig 4.

Befästningsverkets olika byggnadsfaser 1644, 1684 och 1720. Det undersökta området är markerat.

1624

1644

1690

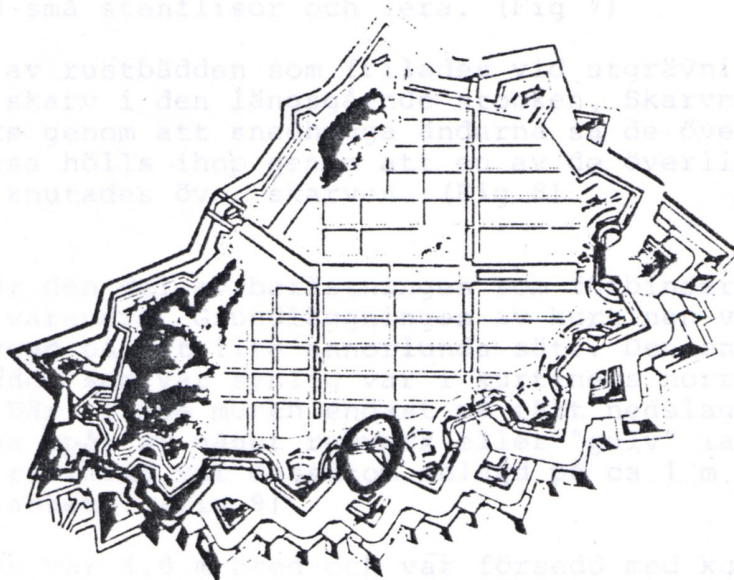

Fig 4.
Befästningsverkens olika byggnadsfaser 1624, 1644 och 1690. Det undersökta området är markerat.

DE ARKEOLOGISKA LÄMNINGARNA

Den mur som återfanns vid undersökningen var en del av den västra flanken av Johannes Dux samt en del av kurtinen som sammanbinder bastionerna Johannes Dux med Carolus Dux. Muren var ojämnt raserad och murens yta varierade i nivå mellan ca 2,0 - 6,0 m ö h. (Fig 5)

Muren var uppbyggd av stora gråstensblock murade med kalkbruk. Som utfyllnad mellan de stora stenarna användes oftast tunna, platta stenflisor, staplade på varandra och tillhuggna för att passa in i mellanrummen. Stenarna mot utsidan, dvs den södra sidan, var i allmänhet större och bättre tillhuggna än de på den norra sidan, som inte skulle synas. Där hade mindre och rundare stenar använts, vilket gav muren ett ojämnare intryck. (Fig 6)

Den tunga muren krävde en kraftig grundläggning. Flankens rustbädd bestod av pålar, som slagits ned tätt inom ett ramverk av stockar. Stockarna var ca 0,4-0,45 m i diam, och knutade i varandra. De tvärgående stockarna hade lagts över de något grövre längsgående stockarna, med ca 1 m mellanrum. Alla stockarna i ramverket hade till viss del avplanade sidor och på flera ställen fanns små hål, ca 0,1 x 0,1 m, både i stockarnas ändar och på sidorna. Dessa hål har kanske gjorts för att lättare kunna transportera och handskas med timmerstockarna.

Pålarna, som hölls på plats av ramverket, var ca 0,20-0,25 m i diam och var så tätt nedslagna som möjligt. Detta innebar att det fanns ca 16-25 pålar/kvm. Ovanpå pålarna låg ett "golv" av tjocka plankor, som muren byggts på. Pålarna stack upp ca 0,10 m över de tvärgående stockarna och utrymmet mellan stockarna och "golvet" hade fyllts med små stenflisor och lera. (Fig 7)

I den del av rustbädden som frilades vid utgrävningen syntes en skarv i den längsgående stocken. Skarvningen hade gjorts genom att snedhugga ändarna så de överlappade något. Dessa hölls ihop genom att en av de överliggande stockarna knutades över skarven. (Fig 8)

KURTINEN

Kurtinen är den del av befästningen som förbinder bastionerna med varandra. Grundläggningen av kurtinen verkade vara uppbyggd på ett lite annorlunda sätt. Den enda del av rustbädden som var synlig var i kurtinens norra kortända. Där vilade muren endast på tätt nedslagna pålar. Inga spår av något ramverk eller "golv" iakttoogs. Kurtinens rustbädd var dessutom anlagd på ca 1 m högre nivå än flankens. (Fig 9)

Kurtinmuren var 4.0 m bred och var försedd med konforer eller speroner, dvs stödmurar. Dessa stödmurar var 2.0 m x 1.8 m och hade byggts på murens norra sida. Två enkla stödmurar framgrävdes helt, medan ännu en syntes under det kvarvarande huset i väster, vid grundförstärk-

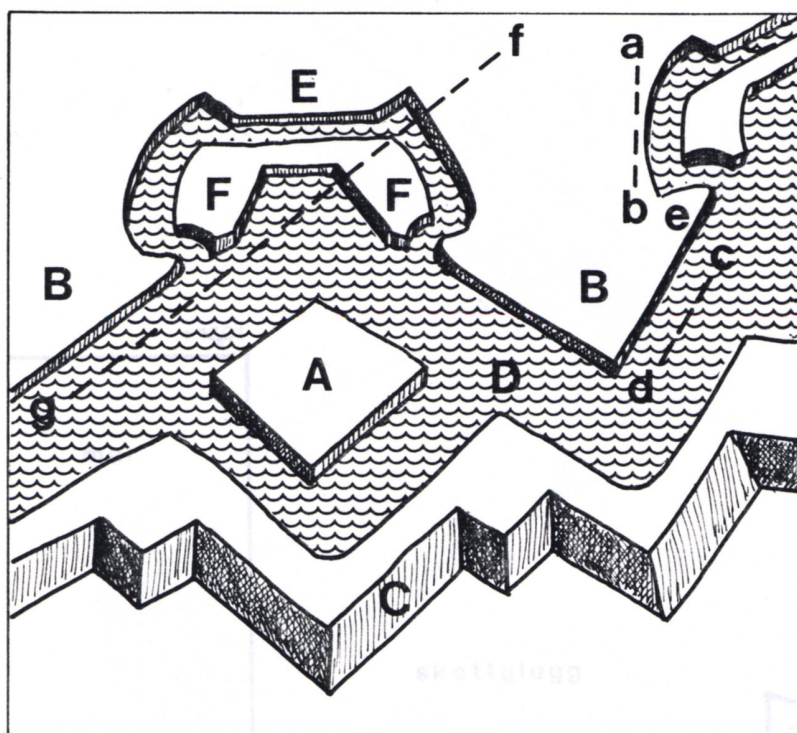

Fig 5. Principskiss.

Beteckningar på befästningsverkets olika delar:

A. - ravelin	F. - tenalj
B. - bastion	a-b - flank
C. - glacis	c-d - fas
D. - vallgrav	e - orillon
E. - kurtin	f-g - strycklinje

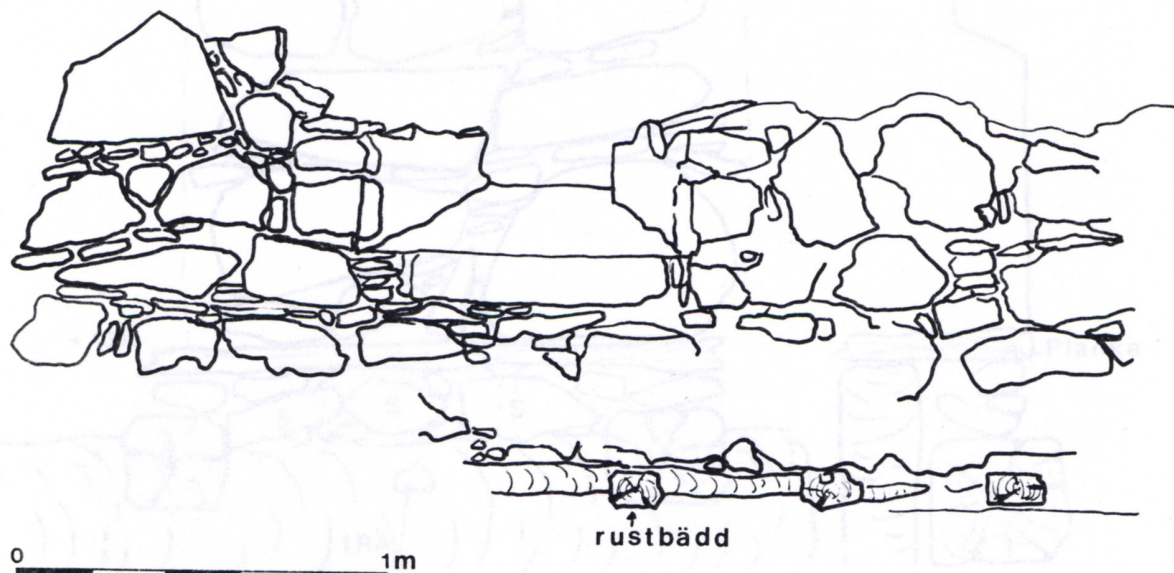

Fig 6.

Kv Saluhallen 4, 6, 7. Profil - mursida med skottglugg.
Renritning efter fotogrammetrisk dokumentation av
Stadsbyggnadskontoret i Göteborg

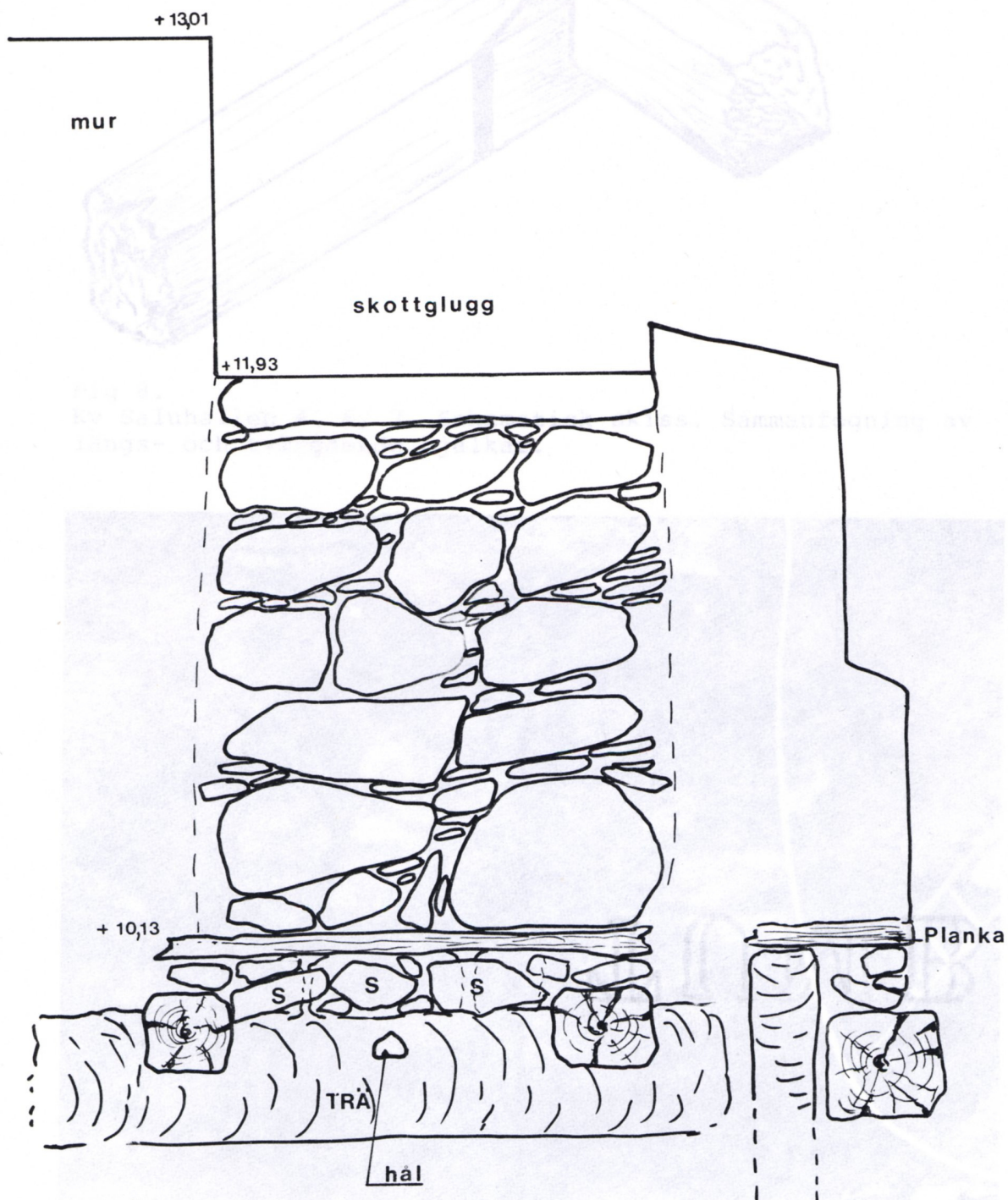

Fig 7.
Kv Saluhallen 4, 6, 7. Profil. Mur, skottglugg och
rustbädd. Skala 1:20.

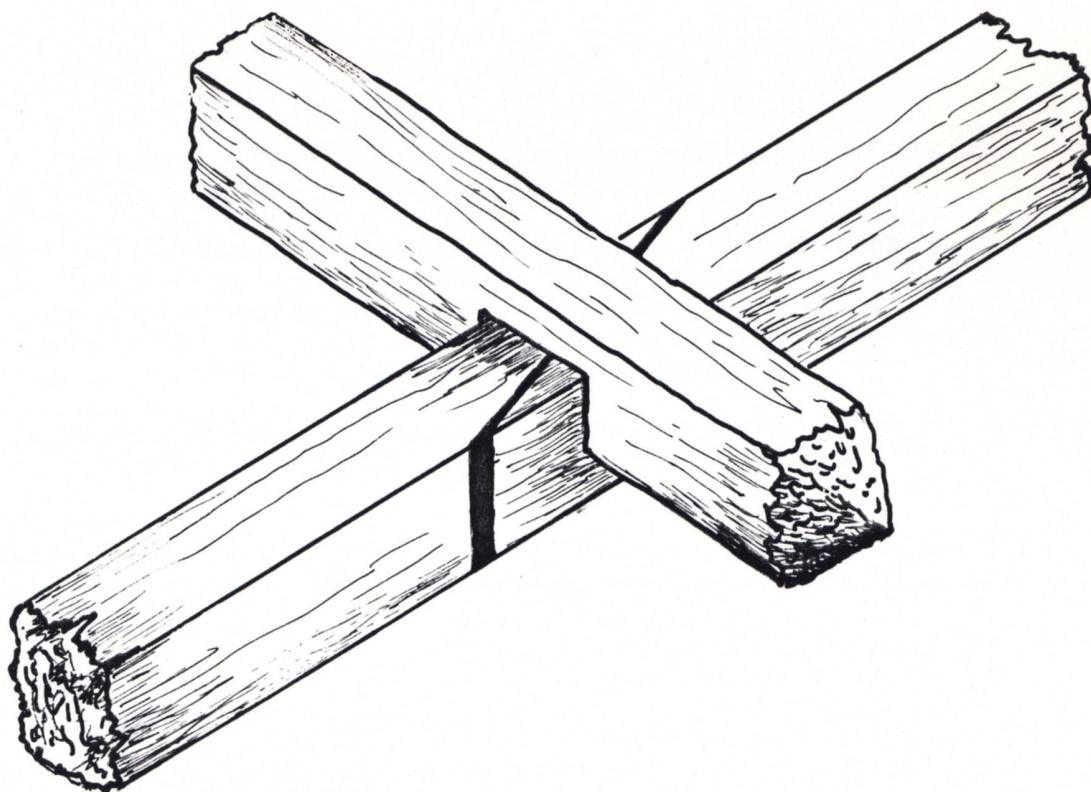

Fig 8.
Kv Saluhallen 4, 6, 7. Schematisk skiss. Sammanfogning av
längs- och tvärgående bjälkar.

Fig 9. Foto Lars Noord
Kv Saluhallen 4, 6, 7. Pålar under kurtinens kortsida,
mot sydväst.

ningsarbeten. I vinklarna, där kurtinen vinklar upp för att möta flanken, fanns en dubbel stödmur.

På den södra sidan, utsidan av kurtinen, fanns rester av pålar längs hela den framgrävda delen av muren. Ca 1 m av pålarna var bevarade och de som grävdes upp var kraftigt spetsade i botten och trasiga upptill. Dessa pålar kan vara rester av en träpalissad eller liknande.

Vid uppförandet av Eckersteinska huset har delar av kurtinen använts som en grund för den norra väggen.

FLANKEN

Flanken är den del av befästningen som var själva bastionens sida. Den delen var i den sista utbyggnadsfasen insvängd och förband kurtinen med orillonon och fasen ut mot bastionens spets. Stödmurar saknas helt på den utgrävda delen av flanken. Flankens mur var i genomsnitt ca 6,0 m bred. I muren fanns två skottgluggar sk embrasyrer. En tredje skottglugg finns troligen under massorna i öster, ut mot Kungstorget.

På murens insida fanns två avsatser, 2,0 x 3,5 m ifrån vars mitt skottgluggarna mynnade. Avsaternas var på en nivå av 1,50-1,55 m ö h, och golvet var ganska plant murat, med rester av mycket förmultnade träplankor i nord-sydlig riktning. Själva skottgluggarna hade raserats så att endast golvet och ca 0,5-1,0 m av väggarna återstod. Gluggarna var trattformade, dvs öppningen utåt var större än den inre, för att ge kulorna bättre spridning. Bredden i norr var 0,9 m och 2,25 m i söder. Golvet, som låg ca 1,0 m högre än avsatsen i norr, sluttade söderut med ca 0,5 m, från 2,45-1,96 m ö h. Golvet bestod av stora flata stenar som lagts mycket jämnt. Skottgluggarnas sidor var plana och i rät vinkel mot golvet. Fina hörnstenar hade huggits till i passande storlek. På den västra sidan av den västra skottgluggens insida fanns en platt, avbruten järnten, som murats in i väggen. Den var ca 0,04 m bred och stack ut ca 0,05 m ur väggen. Vid närmare upprepning av muren runt skottgluggarna fanns spår av rost efter liknande järnfästen på vardera sidan av skottgluggsöppningarna. Dessa fästen har troligen tagits bort i samband med rivningen av muren. Rostspåren gick ca 0,5 m in i muren och har kanske varit någon typ av gångjärn för någon lucka för skottgluggen.

KASEMATTERNA

Innanför vardera skottgluggen skulle enligt planerna funnits ett litet kasemattrum. Rummets funktion var att betjäna skottgluggen, men ändå vara skyddat från eld utifrån. (Fig 10)

Bastionen Johannes Dux blev troligen aldrig färdigbyggd och kassemattnet är en av de delar som aldrig fullt byggdes ut. Vid en inventering år 1712 av hur långt arbetet fortskridit sågs följande om den aktuella plan-

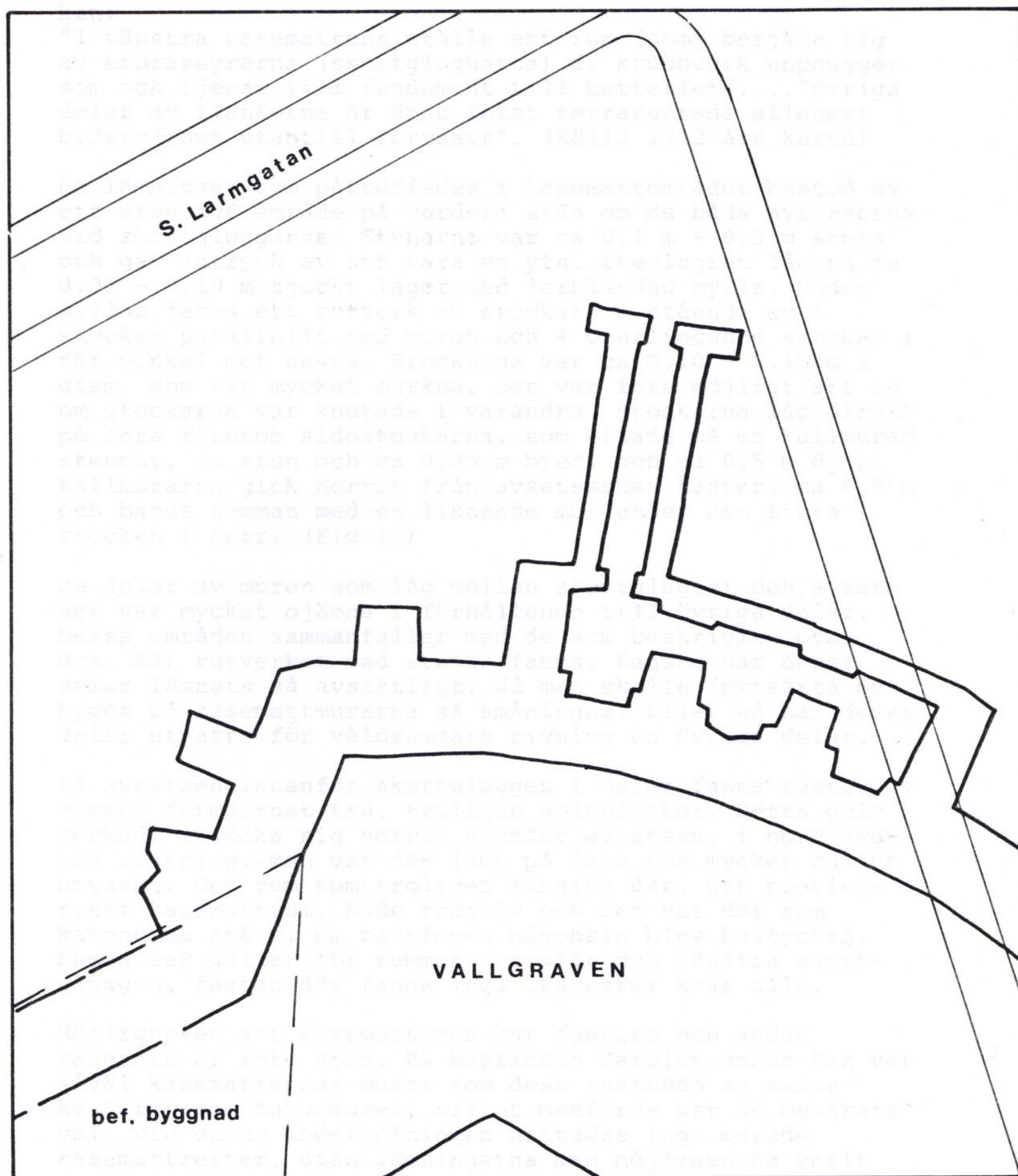

Fig 10.
Kv Saluhallen 4, 6, 7. Skiss över hur det var planerat att bygga ut befästningsmuren med kassemattnet. Endast delar av grundförstärkningen påträffades.

Bastionen Johannes Dux blev troligen aldrig färdigbyggd och kasemattsystemet är en av de delar som aldrig fullt byggdes ut. Vid en inventering år 1712 av hur långt arbetet fortskridit sägs följande om den aktuella flanken:

"I vänstra casemattens ställe ett rum (som) betjäna sig av embrassyrerna (skottgluggarna) är krubbverk upphugget som ock tjenar till fundament till batteriet"...."övrige delar av flankerna är ännu intet terrasserade allenast bröstvärnet utantill torvsatt". (Källa 1712 års karta)

De lämningar som påträffades i kasemattområdet bestod av ett stenlagt område på vardera sida om de båda avsatserna vid skottgluggarna. Stenarna var ca 0,1 m - 0,3 m stora och gav intryck av att vara en yta. Stenlagret låg på ca 0,05 - 0,10 m tjockt lager med lerblandad mylla. Under myllan fanns ett rutverk av stockar, bestående av 5 stockar parallellt med muren och 4 överliggande stockar i rät vinkel mot dessa. Stockarna var ca 0,10 - 0,15 m i diam, som var mycket murkna. Det var inte möjligt att se om stockarna var knutade i varandra. Stockarna låg direkt på lera förutom sidostockarna, som vilade på en kallmurad stenmur, en sten och ca 0,25 m bred, och ca 0,5 m djup. Kallmurarna gick norrut från avsatsernas kanter, ca 6,0 m och bands samman med en liknande mur under den sista stocken i norr. (Fig 11)

De delar av muren som låg mellan skottgluggar och avsats var mycket ojämna i förhållande till övriga delar. Dessa områden sammanfaller med de som beskrivits ovan, dvs. där rutverket med stenar fanns. Kanske har dessa delar lämnats så avsiktligt, då man skulle fortsätta och bygga på kasemattmurarna så småningom. Eller så har dessa delar utsatts för våldsammare rivning än övriga delar.

På avsatsen innanför skottgluggen i öster fanns rester av mycket förmultnat trä, troligen golvplankor. Detta golv verkade sträcka sig norrut utanför avsatsen, i nord-sydlig riktning, men var där lagt på lera och mycket dåligt bevarat. Det rum som troligen funnits där, ett provisoriskt kasemattrum, hade trägolv och det var där som kanonerna stått, om bastionen någonsin blev bestyckad. Samma sak gäller för rummet innanför den vänstra skottgluggen, fastän där fanns inga trärester kvar alls.

Möjligheten att kasematterna har funnits och sedan raserats är inte stor. På bastionen Carolus nonus Rex var såväl kasematternas murar som dess rustbädd av samma kvalitet som huvudmuren, vilket medförde att de bevarats väl. Vid denna undersökningen hittades inga murade kasemattrester, utan lämningarna kan möjligen ha varit grunden till provisoriska kasemattrum.

Om befästningens tillstånd vid dess besiktning, anför fästningskommissionen i sin berättelse till Kunglig Maj:t år 1734 i huvudsak följande:

"En bastion Johanens som var grund och murad på 800 ena flanken anlades (förelagvis den 30:e). På den andra flanken var endast en halv bastion utbyggd, varigenom Bastionskaden, ett värn välgång eller ett försvarsläge bröstvärn kunde framföras över någondera flanken och sålunda ej heller försvaras." (Källa: Ljungbergs sid 152).

Troligt är att det utskäddade området som var avsett för kasematten fyllits igen under första hälften av 1700-talet efter att kronprins Adolf Fredrik hade berättat om överförsvarsläget vid Västrikusten år 1742:

"Det torde alltså vara nyttigare, om dessa Kasematter, såsom som de berättas vara skild ut i Bastionen Gustavs försvar, alldeles utelämnades, och där istället en grundgränsning gjordes med goda iglenfyllter, så att välgångarna och bröstvärnen därmed kunde anläggas och uppföras." (Källa: Ljungberg sid 156).

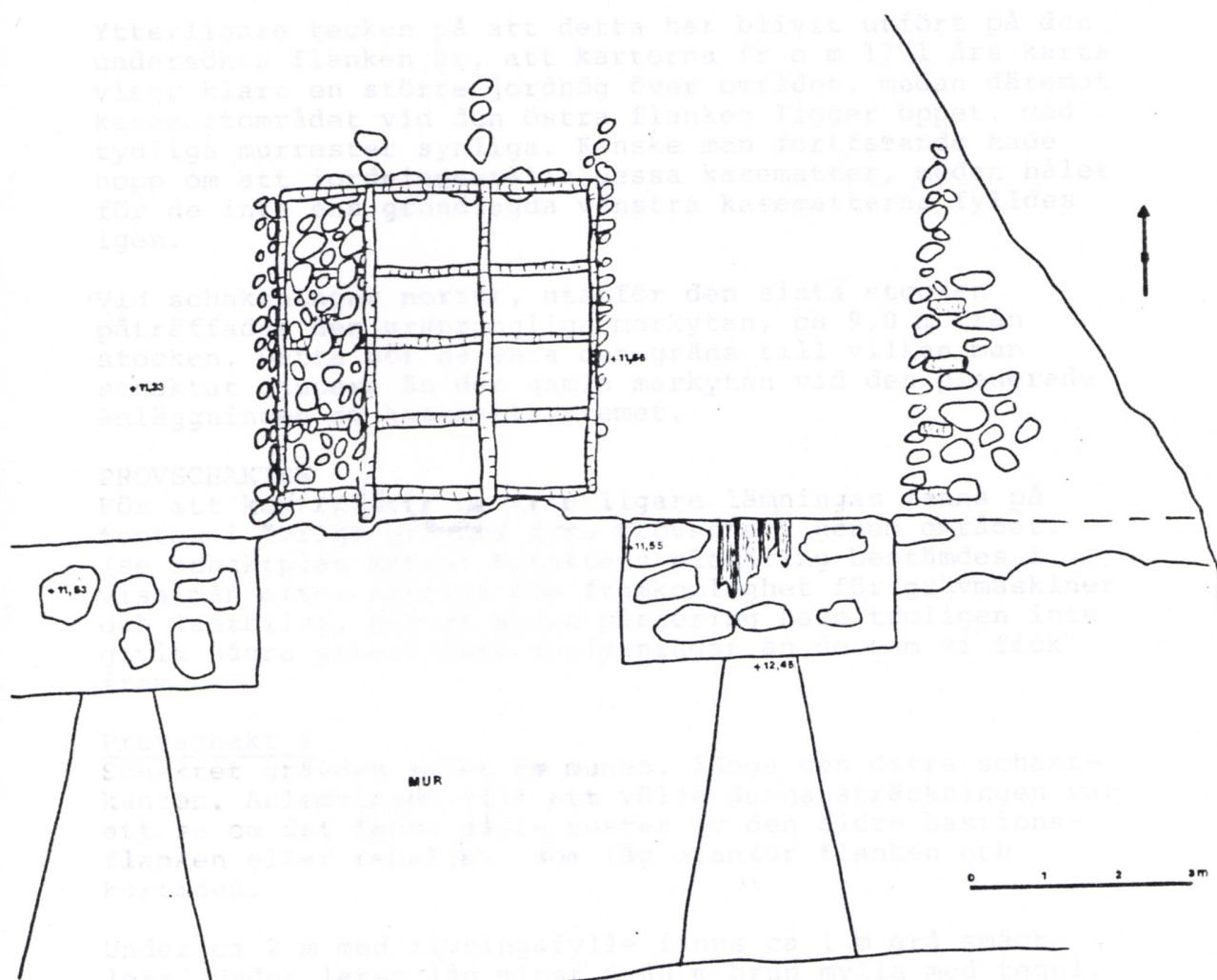

Fig 11.
Kv Saluhallen 4, 6. 7. Planritning. Muren med rester av rustbäddar för den planerade kasematten.

"Uti bastionen Johannes Dux voro grund och murfot på den ena flanken anlagda (förslagsvis den östra). På den andra flanken var endast jordschaktningen utförd, varigenom förorsakades, att varken vallgång eller ett försvarligt bröstvärn kunde framföras över någondera flanken och sålunda ej heller faserna försvaras." (Källa: Ljungbergs sid 152).

Troligt är att det utschaktade området som var avsett för kasematten fyllts igen under sista hälften av 1700-talet efter vad kronprins Adolf Fredrik sade i sin berättelse över försvarsväsendet vid västkusten år 1743:

"Thet torde altså wara nyttigare, om desse Cassematter, äfwen som det berättas wara skiedt uti Bastionen Gustawus Magnus. aldeles lemnades borta, och desse diupa håhl och grundgrefningar med jord igienfylltes, så att wallgångarne och bröstwärnen therowanpå kunde anläggas och upföras". (Källa: Ljungberg sid 156).

Ytterligare tecken på att detta har blivit utfört på den undersökta flanken är, att kartorna fr o m 1771 års karta visar klart en större jordhög över området, medan däremot kasemattområdet vid den östra flanken ligger öppet, med tydliga murrester synliga. Kanske man fortfarande hade hopp om att iordningsställa dessa kasematter, medan hålet för de inte ens grundlagda vänstra kasematterna fylldes igen.

Vid schaktningar norrut, utanför den sista stocken påträffades den ursprungliga markytan, ca 9,0 m från stocken. Detta bör då vara den gräns till vilken man schaktat djupare än den gamla markytan vid den planerade anläggningen av kasemattsystemet.

PROVSCHAKTEN

För att kontrollera om ytterligare lämningar fanns på tomten i övrigt grävdes fyra provschakt genom området. (se schaktplan metod) Schaktens placering bestämdes i viss mån efter rasrisk och framkomlighet för grävmaskiner och lastbilar, men en annan placering hade troligen inte givit några ytterligare upplysningar än de som vi fick fram.

Provschakt 1

Schaktet grävdes söder om muren, längs den östra schaktkanten. Anledningen till att välja denna sträckningen var att se om det fanns några rester av den äldre bastionsflanken eller tenaljen, som låg utanför flanken och kurtinen.

Under ca 2 m med rivningsfyllte fanns ca 1 m grå smäcklera. Under leran låg minst 0,30 m brun mylla med tegel, keramik och porslin från 1800-talet. På en 0,5 m lång sträcka, ca 3,0 m från muren fanns även i det bruna lagret rester av trä, svart-blålila till färgen. Detta

lager var svårundersökt då grundvattnet gick upp i samma nivå och då det inte var möjligt att gräva djupare på grund av rasrisken så nära gatan.

Ca 8 m söder om muren påträffades en rad med platta stenar som sneddade schaktet. Stenarna, som var ca 0,5 x 1,0 m, låg i nordöstlig-sydvästlig riktning och visade sig vid ytterligare framrensning vara en slags avlopps- eller dräneringssystem. (Fig 12) Det bestod av ett lager med små stenar av typ gatsten, som bildar en plan yta, en kantsten på vardera sidan som stöd för de övre platta stenarna. Under vardera kantsten låg en längsgående rustbäddsstock som var ca 0.2x0.1 m. Stenarna bildar tillsammans en trapetsformad öppning där vatten eller avlopp runnit. Öppningen var ännu till största delen oblockerad. Stenkonstruktionen är odaterad, men är troligen 1800-tal. (Fig 13)

Hela den Katzka tomten var täckt av en tjock betongplatta på tät pålning. Alla kulturlager i området hade därmed blivit förstörda och därför lämnades detta område oundersökt.

Provschakt 2

Ett drygt 40 m långt schakt grävdes, även detta söder om muren, på den västra delen av tomten. Schaktets sträckning planerades till att gå rakt ned mot Basargatan, men pga lastbilarnas framkomlighet måste schaktet ändra riktning efter ca 30 m och läggas parallellt med det kvarvarande huset.

I början av schaktet, närmast muren, var stratigrafien följande: Under rivningsmassor och lera i ca 3,5 m fanns ett ca 1,5 m tjockt kulturlager av mylla med mest tegelsten och taktegel. Detta bör vara utfyllnad av vallgraven vid befästningens rasering. Profilen av schaktväggen visade att lagret var tjockast och fyndtätheten mest koncentrerad närmast muren. Mot söder var lagret torvigt och gråsvart, helt utan byggnadsmaterial, och låg på blålera. Grundvattnet gav oss problem med att undersöka dessa lager, men vi fick möjlighet att rita en mera detaljerad profil genom lagren på murens utsida vid ett senare tillfälle. Några spår efter ett konstruktions-schakt eller någon tenalj fanns inte.

Ca 30 m söderut i provschakt 2 påträffades en mur i nordvästlig-sydöstlig riktning tvärs över schaktet. Den var 2,5 m bred och låg på en rustbädd av tätt liggande tjocka plankor som var 0,22 m x 0,075 m. Plankorna vilade i sin tur på fyra längsgående avplanade bjälkar. Själva muren var kallmurad av stenar i storleken omkring 0,5 m. Muren var mycket ojämnt bevarad och ofta fanns endast rustbädden kvar. Då muren senare frilades helt, sträckte den sig tvärs över tomten, i en riktning som inte stämmer med varken befästning eller senare tids bebyggelse. (Fig 14)

Fig 12. Foto: Lars Noord
Söder om muren påträffades en lång rad platta stenar som
täckte ett avloppssystem.

Muren måste dock ha byggts före 1849, då husen från den tiden ligger på denna mur. Konstruktionen verkar inte gammal nog att tillhöra fästningen, och dess funktion är fortfarande oklar.

En del av tenaljen borde ha korsats av schakt 2, men inga spår av denna konstruktion påträffades.

På den sydligaste delen av tomten fanns av 1800-talskällare vilket medförde att inga arkeologiska lämningar fanns kvar.

Provschakt 3 och 4

För att kontrollera om det fanns några bebyggelseämningar på tomtens norra del grävdes två schakt över området. Schakt 3 drogs parallellt med Södra Larmgatan, i öst-västlig riktning, medan schakt 4 grävdes norrut i förlängningen av den redan grävda murgropen. Inget av schakten gav några intressanta lämningar. Lagerföljden var rivningsfylla, påförd lera ca 0,5 m, torvig markyta ca 0,2 m på den sterila leran. Lagerföljden varierade något i tjocklek. I den södra delen av schakt 4 var det påförda lerlagret flera meter tjockt, vilket kan vara en del av den gamla jordvallen innanför muren.

Den ursprungliga markytan sluttar med drygt 1,6 m uppfåt mot norr, från ca 1,60 m ö h 9 m norr om muren till 3,20 m ö h i norra delen av schakt 4. Lagret stiger kraftigt i början på schaktet och planar av ca 5 m från Södra Larmgatan. Även idag finns en liknande lutning på området. Den ursprungliga markytan sluttar även i öst-västlig riktning, från 4,10 m ö h i väst till 3,46 m ö h i öst, med vissa variationer i schaktets mittendel.

FYLLNINGSMATERIALET

På murens insida, över den ofullbordade kasematten var fyllningsmaterialet ganska likartat över ett stort område. Uppskattningsvis 450 kbm av delvis brända byggnadsrester hade dumpats där, med övervägande taktegel, en del tegelsten och krukskärvor. Någon datering av detta material har ännu inte gjorts, men tänkbart är att området fyllts igen redan vid 1700-talets mitt, efter att Adolf Fredrik 1743 anmodat att de hål efter grundgrävningar för kasematterna som inte färdigbyggts skulle fyllas igen. Se citat under kasematter.

Väster om kasemattområdet fanns ren blå/grå lera som påförts vid uppförandet av själva befästningsvallen. Övriga fyllningsmaterial var rester från den senaste bebyggelsen med grundmurar och rivningsmassor.

Utfyllnaden på den södra sidan, dvs. utsidan av muren var annorlunda. En 8 m lång profilbank lämnades söder om de västra skottgluggen, vid utschaktningen längs murens

utsida. Anledningen var att försöka hitta vallgravsbotten, eventuella dumplinjer från igenfyllningen och om möjligt även konstruktionsschaktet. Profilen visade mycket klara dumplinjer över ett torvigt lager, som med stor säkerhet var vallgravens botten. Närmast muren fanns en kil av murbruk som borde ha kommit dit i samband med murbyggnationen. Där hade vallgraven fyllts igen mera systematiskt. På den torviga vallgravsbotten syntes flera dumplinjer utåt från muren. Materialet bestod till stor del av tegelkross omväxlande med mylla och lera. (Fig 15)

Över detta hade lagts grå smäcklera och däröver gul/brun lera under rivningsmassorna. Vid schaktningarna utanför kurtinen påträffades en dumphög av kakeltegell. Dessa kom troligen från det krukmakeri som kakelugnsmakare Jacob Rydberg drev på tomten i hörnet Kungstorget-Södra Larmgatan mellan 1820-talet och 1849.

AVFALLSBINGEN

Vid ledningsschaktningar av Gatukontoret i tomtens nordöstra hörn, påträffades delar av en avfallsbinge. Mörkfärgad jord fanns på ett 0,5 x 0,5 m stort område ca 1 m djup från gatunivån. Den mörka jorden begränsades i norr av trä och jorden innehöll en hel del fynd av det slag som normalt påträffas i bingar: ben, varav en stor del hornkvicken, rödgodskeramik, kritpipor, fajans och glas. Fynden tyder på att bingen bör vara från slutet av 1600-talet och början av 1700-talet. Eftersom fynden var hushållsavfall tillhörde den troligen någon familj som bodde längs Södra Larmgatan, snarare än att den tillhört befästningen.

FÖREMALEN

Fynd som kan knytas till murens anläggning och bruk var mycket få. En stor spik av järn satt i en av stockarna i kasemattområdet, norr om muren. Den var 0,32 m lång, 0,02 x 0,02 m tjock med kvadratisk snitt och avsmalnande neråt, huvudet var 0,05 m brett och ojämnt.

I torvlagret söder om muren, dvs vallgravens botten, hittades en lädersko som bör ha slängts i vallgraven under befästningens bruk, i vilket fall innan den började fyllas ut, före 1806. Dessa fynd, förutom en järnten som satt i muren vid den västra skottgluggen (se beskr. av denna), var de enda fynden med direkt samband med bastionsmuren. Diverse kakel, keramik och flaskdelar tillvaratogs vid schaktningarna och dessa kan ge datering av fyllningsmaterialet.

Lagerföljd:

1. Lera
2. Murbruk (jordprov 7)
3. Planka

4 A. Mörk torv

4 B. Mörk torvig mylla med småstenar, mot botten gulgrön

lerblandad torv (jordprov 9)

5. Svart mylla

6. Grå lera mot botten torvblandad (jordprov 8)

7. Brunt sandigt fyll

8. Mörkbrun mylla med mer eller mindre tegelkoncentrationer och annat dumpmaterial

9. Dumplinjer med mindre tegel

10. Fyllnadsmassor

11. Mörkbrun torvig mylla

12. Blågrå smäcklera

13. Gulbrun lera

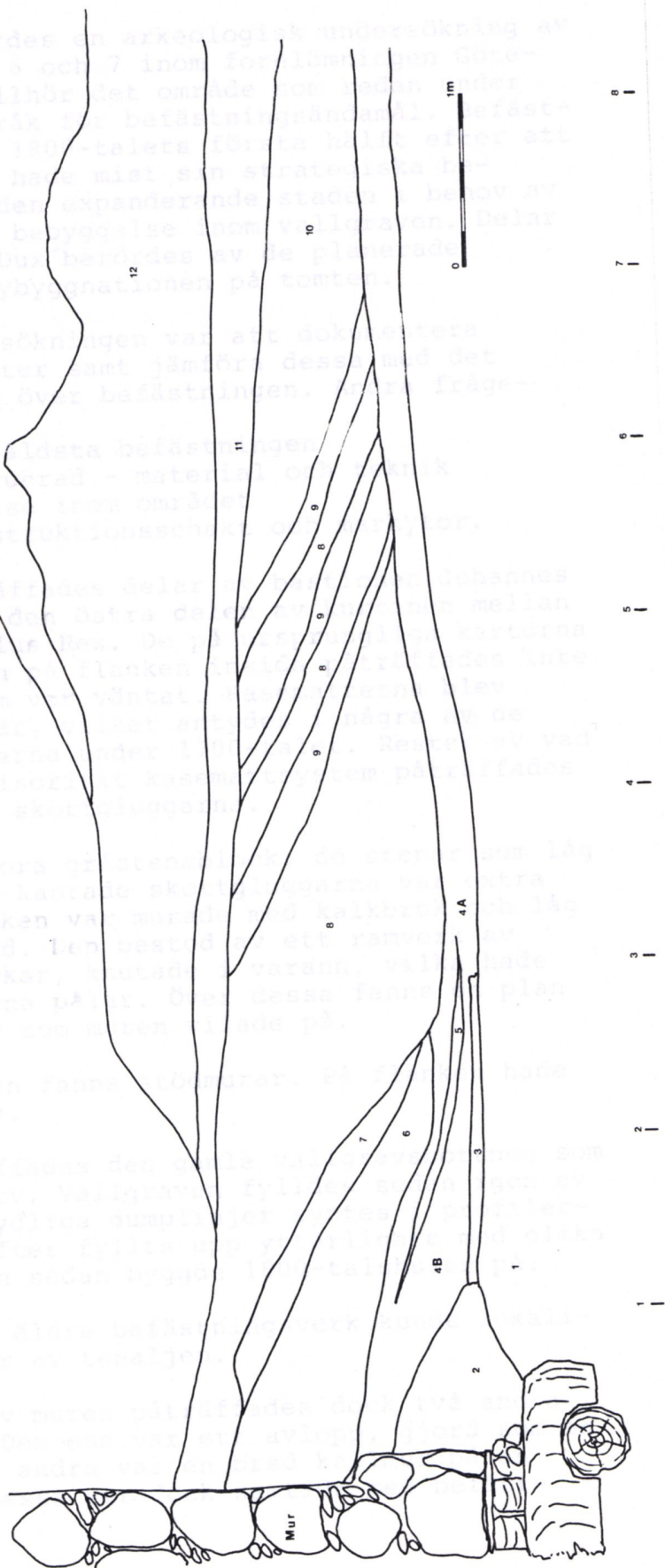

Fig 15.
Kv Saluhallen 4, 6, 7. Profil genom fyllnadsmassor
utanför muren, södra sidan utanför 2:dra skottgluggen.

SAMMANFATTNING

Under hösten 1985 utfördes en arkeologisk undersökning av Kv Saluhallen, tomt 4, 6 och 7 inom fornlämningen Göteborg 216. Kvarteret tillhör det område som redan under 1620-talet togs i anspråk för befästningsändamål. Befästningen raserades under 1800-talets första hälft efter att den ofullbordade muren hade mist sin strategiska betydelse. Dessutom var den expanderande staden i behov av marken för ytterligare bebyggelse inom vallgraven. Delar av bastionen Johannes Dux berördes av de planerade schaktningarna inför nybyggnationen på tomten.

Anledningen till undersökningen var att dokumentera befintliga bastionsrester samt jämföra dessa med det kartmaterial som finns över befästningen. Andra frågeställningar var:

- * finns rester av den äldsta befästningen
- * hur var muren konstruerad - material och teknik
- * finns annan bebyggelse inom området
- * lokalisering av konstruktionsschakt och markytor.

Vid utgrävningen påträffades delar av bastionen Johannes Dux' västra flank och den östra delen av kurtinen mellan Johannes Dux och Carolus Rex. De på ursprungliga kartorna utsatta kasemattrummen på flanken insida påträffades inte i den utsträckning som var väntat. Kasematterna blev aldrig färdigbyggda här, vilket antydes i några av de företagna inventeringarna under 1700-talet. Rester av vad kan ha varit ett provisoriskt kasemattsysteem påträffades innanför de två funna skottgluggarna.

Muren var byggd av stora gråstensblock, de stenar som låg på utsidan och de som kantade skottgluggarna var extra fint huggna. Stenblocken var murade med kalkbruk och låg på en kraftig rustbädd. Den bestod av ett ramverk av halvmeter-tjocka stockar, knutade i varann, vilka hade fyllts med tätt islagna pålar. Över dessa fanns en plan yta av tjocka plankor som muren vilade på.

På insidan av kurtinen fanns stödmurar. På flanken hade inga stödmurar byggts.

Söder om muren påträffades den gamla vallgravsbotten som bestod av gråbrun torv. Vallgraven fylldes sedan igen av olika material och tydliga dumplinjer syntes i profilerna. Området har därefter fyllts upp ytterligare med olika sorters lera, som man sedan byggde 1800-talshusen på.

Inga rester av något äldre befästningsverk kunde lokaliseras och inte heller av tenaljen.

På den södra sidan av muren påträffades dock två andra stenkonstruktioner. Den ena var ett avlopp, gjord som en täckt stenränna. Den andra var en bred kallmur på en rustbädd. Ingen av dessa var dock samtida med befäst-

ningen. Inga lämningar efter bebyggelse inom fästningen kan påvisas. Delar en avfallsbänge grävdes fram i kvarterets nordöstra hörn, daterad till sent 1600-tal eller tidigt 1700-tal, och har troligen tillhört något hus på Larmgatan.

Den arkeologiska undersökningen gav en tydlig bild av hur befästningsmuren varit konstruerad både med grundläggningsteknik samt murarnas "mäktighet". Ett ytterligare viktigt resultat var att dåtidens planer och ritningar inte stämde överens med vad som blev byggt i verkligheten. Kasematterna blev aldrig uppbyggda.

CITAT UR LITTERATUR:

Ljungberg, V. Göteborgs befästningar och Garnison.

Göteborg 1924.

Göteborgs Jubileumspublicationer VIII, sid 152, 156.

Redigering: Eva Jansson Kihlberg

Foto: Lars Hertz, där något annat anges

Teckningar och
renritning: Torbjörn Axelz

Skrift och
sättning: Roger Redebrett

Lay out: Eva Jansson Kihlberg
Roger Redebrett

De arkeologiska fynden och övrigt utredningsmateriel
förvaras på Göteborgs Historiska museum.

Göteborgs Arkiv och Museum i maj 1980

GÖTEBORGS ARKEOLOGISKA MUSEUM

Arkeologiska undersökningar i Göteborgs
innerstad - rapport.

Redaktion:	Eva Jönsson Kihlberg Inger Redebratt
Redigering:	Eva Jönsson Kihlberg
Foto:	Lars Noord, där inget annat anges
Teckningar och renritning:	Ferenc Schwetz
Utskrift och montering:	Inger Redebratt
Lay out:	Eva Jönsson Kihlberg Inger Redebratt

De arkeologiska fynden och övrigt undersökningsmaterial
förvaras på Göteborgs historiska museum.

Göteborgs arkeologiska museum i maj 1988

FYNDTABELL

FYNDSLAG	FVÄR	VEKT g	MIN	IND	ANTAL	BEMÄRKNING
JÄRN	STOCKBÄDD	830	1		1	Spik längd 30 cm br 2 cm, funnen upprätt V-delen av långsgående stock, N om muren.
RÖDGLÄS	DUMPHÖG; MUR	750	5		6	
FAJANS; KAKEL	"	75	3		27	Blåvit
OSTINDISKT PORSLIN	"	350	4		4	1 vas, 1 lock, 1 tallrik, 1 butelj (med dekor (ovanlig)
KRISTALL	"	95	3		3	Fragment, 3 huvuden, dekor, ej stämpel.
GLÄS	"	840	9		11	Buteljer, 9 halser, 1 bottlar, 1 vas bränd skadad.
RÖDGLÄS	KAKELUGNSMAKARE DUMPHÖG (1800-t)	275	5		7	Intill muren mellan kurtin o flank, 1800-t.
KAKEL	"	300	1		1	talets början.
GLÄS	PROFIL; MUR I SYD; BOTTENLAG.	20	1		3	Fönster, grönt glas.
LÄD	"	300	1		1	Skosula
RÖDGLÄS	KAKELUGNSDUMPS S- om MUR	250	3		5	
GLÄS	FYLLE S OM MUR	800	2		2	Buteljbottnar
ÖVR	MURBRUK FR MUR	350				4 st klumpar kalkbruk N om kurtin.
RÖDGLÄS	TVÄRSCHAKT II	200	4		5	
FAJANS	"	6	1		1	
OSTINDISKT PORSLIN	"	3	1		1	Blåvit dekor, liten skål

26 kv Saluhallen 4, 6, 7
Provundersökning 1985

FYNDTABELL

KV SALUHALLEN 4, 6, 7

FYNDSLAG	FRÅN	VIKT GR	MIN IND	ANTAL	ÖVRIGT
JÄRN	STOCKBÄDD	830	1	1	Spik längd 30 cm br 2 cm, funnen upprätt V-delen av långsgående stock, N om muren.
RÖDGODS	DUMPHÖG; MUR	750	5	6	
FAJANS; KAKEL	" "	75	3	2?	Blåvit
OSTINDISKT PORSLIN	" "	350	4	4	1 vas, 1 lock, 1 tallrik, 1 butelj (med dekor (ovanlig)
KRITPIPA	" "	35	3	3	Fragment, 3 huvuden, ej dekor, ej stämpl.
GLAS	" "	840	9	11	Buteljer, 9 halsar, 2 bottnar, 1 vas brand skadad.
RÖDGODS	KAKELUGNSMAKARE DUMPHÖG (1800-t)	275	5	7	Intill muren mellan kurtin o flank, 1800-talets början.
KAKELUGN	" "	300	1	1	
GLAS	PROFIL; MUR I SYD; BOTTENLAG.	20	1	3	Fönster, grönt glas.
LÄDER	" "	300	1	1	Skosula
RÖDGODS	KAKELUGNSDUMP S- om MUR	250	3	5	
GLAS	FYLLE S OM MUR	800	2	2	Buteljbottnar
ÖVRIGT	MURBRUK FR MUR	350			4 st klumpar kalkbruk N om kurtin.
RÖDGODS	TVÄRSCHAKT II	200	4	5	
FAJANS	" "	8	1	1	
OSTINDISKT PORSLIN	" "	5	1	1	Blåvit dekor, liten skål

FYNDTABELL

KV SALUHALLEN 4, 6, 7

FYNDSLAG	FRÅN	VIKT GR	MIN IND	ANTAL	ÖVRIGT
JÄRN	TVÄRSCHAKT II	20	2	2	Spik
KRITPIPA	"	15	1	2	Äldre typ
GLAS	"	20	1	1	Del av flaska (butelj)
LÄDER	"	55	1	1	Skosula
OSTINDISKT PORSLIN	RENSNINGSFYND VID TENALJ	18	3	2	2 mynningsbitar m m.
GLAS	"	5	1	1	Del av mynning (butelj)
KALKBRUK	"	CA 7250	3	3	3 tegel från bebyggelse. (Revs 1985) 1 st röd tegel, 1 st gult tegel, 1 st röd tegel (märkt SKÄRBO 1851)
RÖDGODS	BINGE NV-HÖRNET	940	17	48	
SVARTGODS	"	15	1	1	Svartgods?
FAJANS	"	175	7-8	12	
JÄRN	"	25	1	1	Spik
KRITPIPA	"	700	?	221	5 skallar, skaft delvis m stämplor och dekor.
GLAS	"	6	6	2-6	5 rutglas, 1 buteljfragment
LÄDER	"	70	1	8	Fragment, skosula
DJURBEN	"	Ca 9000			
ÖVRIGT	"	60	4	4	Ostronskal
RÖDGODS	RÖRSCHAKT	200	4	4	
STENGODS BRUN	"	40	1	1	Bottendel
STENGODS GUL	"	35	1	1	"

FYNDTABELL

KV SALUHALLEN 4, 6, 7

FYNDSLAG	FRÅN	VIKT GR	MIN IND	ANTAL	ÖVRIGT
FAJANS	RÖRSCHAKT	10	1	1	Blå, tryckt dekor
JÄRN	"	630	1	3	Strykjärnsfot
GLAS	"	145	2	2	Buteljbottnar, 1 fyrkantig
RÖDGODS	RENSFYND	100	1	1	Handtag till trefotsgryta
RÖDGODS	S OM MUR I LERA	200	1	2	1 handtag